

Š T Ú D I E

FALZÁ V SLUŽBÁCH PRAVDY, SVEDECTVÁ NA PRAHU LŽI. NIEKOĽKO POSTREHOV K POZADIU STREDOVEKÉHO FALŠOVANIA

MAREK D R U G A

„*Mendacium est falsa significatio
cum voluntate fallendi.*“

(*Aurelius Augustinus*)¹

DRUGA, Marek. The False in the Service of Truth, Testimony on the Threshold of Lies. Some Observations on the Background of Medieval Falsification. *Historický časopis*, 2019, 67, 4, pp. 577-599, Bratislava.

The paper is directed towards the wider background of false documents in the Middle Ages. The emphasis is placed on false documents that originated in the environment of the medieval ecclesiastical elites. The study considers the motives of medieval falsifiers, but the author places in the foreground the question of the ways false documents were seen or the reasons leading to the high level of spreading of false documents in the Middle Ages. The paper is written as a widely conceived account reflecting the observations of medievalists concerned with the problem of falsified documents. At the same time, increased emphasis is placed in the circumstances in which documents were falsified in the oldest monastic or specifically Benedictine environment of Hungary under the Arpád dynasty.

Key words: Middle Ages. Falsification. Kingdom of Hungary. Ecclesiastical institutions. Benedictines.

DOI: <https://doi.org/10.31577/histcaso.2019.67.4.1>

Písomné pramene predstavujú významný zdroj našich poznatkov o minulosti. Historické procesy a javy sú v prameňoch na druhej strane popisované s výraz-

---

1 MIGNE, Jacques Paul (ed.). *Sancti Aurelii Augustini hippoensis episcopi Opera omnia. Contra mendacium ad consentium*. Paris: Bibliothecae cleri universae, 1841, kniha VI, kap. XII, s. 537.

nou dávkou subjektivity.² Obsahovú stránku písomných zmienok ovplyvňujú politické či ideologické postoje, spoločenský status ich autorov,³ prípadne (často v kontexte stredovekých naračných prameňov) osobné zainteresovanie pisárov. Tento druh historickej reprodukcie prináša nevyhnutne riziká, spájané so vznikom viac-menej deformovaných príbehov. Ak sa navyše stávajú objektom záujmu historikov diplomatické falzá ako písomnosti, ktoré sa vydávajú za autentické záznamy zo starších čias, môže sa javiť pozadie ich vzniku prakticky nepostihnuteľné. Niekoľko posledných dekád však prinieslo k spôsobom prístupu k listinným falzám inšpiratívne postrehy, pričom námety k zamysleniu nie sú zďaleka vyčerpané. Aj za spísaním nasledujúcich riadkov stojí presvedčenie tej skupiny historikov, ktorá vo falošných písomnostiach nachádza informácie o motívoch falzátorov, odozve na falšovanie v stredovekej spoločnosti či z toho vyplývajúcich otázok, ktoré pátrajú po dôvodoch až zarážajúco širokého uplatnenia listinných fálz v stredoveku.⁴

K poodhaľovaniu pozadia, ktoré stálo za vytváraním písomných podvrhov v stredoveku, pristupujem v širšom historickom kontexte. Budem tak zohľadňovať aj myšlienky autorov, ktorí podložili svoje štúdie prácou s pramennou základňou európskeho Západu.⁵ Ich závery je totiž možné konfrontovať s prameňmi, ktoré majú výpovednú hodnotu už aj k uhorskému prostrediu. V príspevku sa zameriavam na otázky, ktoré sa týkajú stredovekého vnímania fálz či motívov, ktoré mohli viesť stredovekú societu k vytváraniu, prípadne k napádaniu podozrivých alebo nepohodlných písomností. Odhaľované motívy falzátorov otvárajú zároveň problematiku, ktorá sa spája s existenciou istej miery tolerancie

- 2 Fenoménu kolektívnej (či inak historickej alebo sociálnej) pamäte ako mechanizmu nazerania spoločenských skupín na vlastnú minulosť sa venovali najmä sociológovia Émile Durkheim, Maurice Halbwachs, neskôr napríklad sociálny historik Pierre Nora či egyptológ Jan Assman. Súhrnne s odkazmi na literatúru ŠUBRT, Jiří – PFEIFEROVÁ, Štěpánka. Kolektivní paměť jako předmět historicko-sociologického bádání. In *Historická sociologie*, 2010, s. 9-29. ISSN 1804-0616.
- 3 Možnosti poznávania historickej pamäte spoločenských elit stoja v ostrom protiklade k našim poznatkom o ľudovej či folklórnej pamäti, zaznamenávanej síce prostredníctvom písma, zväčša však až po stáročiach jej ústneho prežívania. Porov. LE GOFF, Jacques. *Paměť a dějiny*. Praha: Argo, s. 74-103. ISBN 9788072038626.
- 4 Falšovanie nebolo v stredoveku iba doménou kléru, v príspevku sa však venujem predovšetkým skupine listinných fálz, ktoré vznikli v cirkevnom prostredí. Podnetom sa mi pritom pri zamyslení sa nad uhorskými falzami stali práce popredných medievalistov – Gilesa Constabla, Christophera Brooka, Josefa Šrámka, Horsta Fuhrmanna, Alfreda Hiatta, Elizabeth Brown – časť ich myšlienok, postrehov a úvah tak predstavujem aj v predkladanom texte.
- 5 Problémov, ktoré sa spájajú s pokusmi o „vykrojenie“ kresťanského Západu z priestoru ranostredovekej Európy, sa dotkol v úvode k svojej syntetickej, dnes klasickej práci o stredovekej Európe už aj BLOCH, Marc. *Feudální společnost*. Praha: Argo, 2010, s. 17-18. ISBN 9788025702369.

stredovekej spoločnosti (?) k falzátorom, ktorí zaštitili vlastnú činnosť konaním v záujme ochrany práv cirkevných inštitúcií. Od všeobecnejších myšlienok západných autorov sa pokúsim prejsť ku konkrétnym prípadom falšovania z územia stredovekého Uhorska, a to so zvýšeným zreteľom na najstaršie reholné prostredie. Predkladaná štúdia je koncipovaná s cieľom priblížiť novší historický výskum a poukázať na nevyhnutnosť prehodnotenia prístupu k falzám ako k pomerne rozmanitej skupine diplomatických prameňov. Téma je samozrejme mimoriadne široká, príspevok tak predstavuje skôr náčrt problémov, ktoré sú a v budúcnosti určite ešte budú predmetom záujmu historickej vedy.⁶

Pri hľadaní okolností vzniku falošných listín v stredoveku bude vhodné stručne pripomenutie definície falza aj z pohľadu súčasnej diplomatiky. Listinné falzá možno (pomerne zjednodušene) definovať ako písomnosti, ktoré sa vydávajú za iné, než v skutočnosti sú, spísané spravidla za istým praktickým účelom.⁷ V tradičných náhladoch sa falošné listiny delia podľa doby či miery falšovania na niekoľko viac-menej samostatných kategórií – písomnosti falošné, sfalšované, interpolované, kancelárske falzá, novoveké, nezriedka pomerne primitívne listinné podvrhy či naopak falzá, ktoré upravovali pôvodnú, autentickú písomnosť už bezprostredne po jej vydaní.⁸ Nejednoznačnosť pojmu *falzum* ako označenia pre písomnosti, ktoré obsahovali predovšetkým v prípade cirkevných inštitúcií v stredoveku aj staršie vrstvy darovaných majetkov, výsad, výnosov a privilégií, tu napriek tomu naďalej ostáva.⁹ Zásadný rozpor totiž spočíva v skutočnosti, že sa v „preosievaní“ pravých listín (*acta genuina*) od falošných či podozrivých (*acta spuria*) dostávali do menejcennej kategórie listinných fálz (z formálneho hľadiska celkom oprávnené) aj písomnosti, ktoré evidentne vznikali na staršom základe s úmyslom posilniť už existujúce výhody (porov. *falsum* → lož, ne-

6 V tejto súvislosti možno poukázať predovšetkým na rozsiahly výstup z významnej medzinárodnej konferencie venovanej falzám z rôznych perspektív *Fälschungen im Mittelalter. Internationaler Kongress der Monumenta Germaniae Historica*. München, 16. – 19. September 1986 (I-VII). Hannover: Hahnsche Buchhandlung, 1988. ISBN 3775251553.

7 HLAVÁČEK, Ivan – KAŠPAR, Jaroslav – NOVÝ, Rostislav. *Vademecum pomocných věd historických*. Jinočany: H&H 2002, s. 199-200. ISBN 9788073190040.

8 Richard Marsina napríklad v dvojzväzkovom slovenskom diplomatári delil stredoveké listinné podvrhy na písomnosti sfalšované (pochádzajúce však od autentického autora), falošné listiny s autentickým jadrom, falzá odporujúce už po obsahovej stránke historickému jadrú listiny a (zväčša primitívne) novoveké falzá. MARSINA, Richard. *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae* (ďalej CDSI) I. Bratislava: Slovenská akadémia vied, 1971, s. 14.

9 Najnovšie tak pomerne výstižne označil v podnetnej monografii venovanej portrétu Vratislava II. problematiku falzá s autentickým jadrom ako „aktualizované kópie“ REITINGER, Lukáš. *Vratislav. První král Čechů*. Praha: Argo, 2017, s. 22. ISBN 9788025720707. K obdobným náznamom, smerujúcim k redefinovaniu pojmu falzum CONSTABLE, Giles. *Forgery and Plagiarism in the Middle Ages*. In *Archiv für Diplomatik*, 1983, roč. 29, s. 1-41, najmä s. 39. ISSN 0066-6269.

pravda, *falsus* → klamlivý, nepravdivý, *fallere* → klamať, podvádzať a pod.).¹⁰ Ako vidno, pojmoslovie tu ostáva do istej miery mäťúce. V dôsledku zaužívanej praxe sa tak diskutovaný pojem ocitol aj v nadpise predloženého príspevku. Slová, ktoré neoznačujú jediný, jednoznačnejšie definovateľný objekt (ako papyrus, pečať a pod.), ostávajú napokon do istej miery abstraktnými označeniami, jazykovými tvarmi kreovanými aktuálnymi predstavami spoločnosti. Listiny, ktorých časti je nevyhnutné pod náporom pevne podložených argumentov považovať za autentické, je tak možné označovať za falzá nad'alej, je však potrebné mať neustále na zreteli obsahovú náplň tohto pojmu a jeho významové posuny. Nejednoznačnosť súčasného vnímania pojmového aparátu tu bude vhodné mať na pamäti aj ako memento varujúce pred unáhlenými závermi, ktoré by nebodaj definícií falza prisudzovali väčšiu jednoznačnosť vo svete stredovekých predstáv.

Najneskôr od sklonku stredoveku začínali byť spochybňované listinné podvrhy, ktoré zohrali významnú rolu vo vieroučných a cirkevno-svetských sporoch. Veľké falzá, spísané v skriptóriách cirkevných inštitúcií raného stredoveku, vznikali pritom nezriedka systematickým dopĺňovaním starších, aspoň čiastočne autentických kánonov. Účel týchto apokryfných textov spočíval najmä v snáhach o úpravu vzťahov cirkvi a svetskej moci, prípadne v úsilí falzátorov o vnútorné usporiadanie vzťahov v rámci cirkevnej hierarchie. Falzátori tak reagovali na akútne potreby doby a prostredia, v ktorom pôsobili. Nejednalo sa pritom už o neistých priekopníkov „remesla“ – mnohým z nich sa podarilo sofistikovaným spôsobom prepájať pravé texty s vlastnými myšlienkami, ktoré vydávali za kánony adorovaných pontifikov či ďalších kresťanských autorít z dôb inštitucionalizovania ranej cirkvi.

Už na prahu 6. storočia tak vznikol súbor falošných listín známych ako *Symmachovské falzá*. Podvrhy boli spísané v čase pápežskej schizmy, ktorej hlavnými aktérmi boli kandidát procisársky orientovaného senátu Laurentius (498 – 501) a pôvodne ostrogótskym kráľom Theodorichom podporovaný rímsky pontifik Symmachus (498 – 514). Symmachus bol po dočasnej strate kráľovskej podpory obžalovaný z mravných excesov a pochybení v otázkach vieroučných sporov (nesprávne určenie dátumu veľkonočných sviatkov). Po eskalácii násilia v uliciach Ríma sa síce Symmachus vrátil za pomoci Theodoricha, Dioskura z Alexandrie či kresťanského filozofa Cassiodora na Petrov stolec, odboj voči nemu

10 Pojmy odvodené od spoločného základu (*falsare, falsatio, falsificatio, falsator, falsaria* a pod.) sa objavujú na označenie falšovania a falzátorov aj v stredovekých prameňoch – podľa britskej historičky Elisabeth Brown je tak už samotná negatívna konotácia týchto pojmov dôkladom neprípustnosti názoru o falšovaní ako stredovekou spoločnosťou tolerovanej či mlčky prehládanej činnosti. BROWN, Elisabeth. *Falsitas pia sive reprehensibilis. A Medieval Forgers and Their Intentions. In Fälschungen in Mittelalter*. Hannover, 1988, s. 106-107. ISBN 3775251553.

však silne otriasol pozíciou a sebedomím pápeža.¹¹ Prívrženci Symmacha tak podložili jeho pápežské nároky falzami, ktoré vznikali s cieľom výrazne obmedziť možnosti zosadzovania rímskych biskupov a vynímať pápežov spod cirkevnej či dokonca svetskej jurisdikcie. Falzátori pritom účelovo spájali údajné staršie snahy o zosadenie pápežov s menami významných a uznávaných pontifikov 4. – 5. storočia (Marcellinus, Silvester I., Liberius, Sixtus III.). *Symmachovské falzá* už dokladajú aj existenciu skoršej verzie *Silvestrovskej legendy*, ktorá bola neskôr infiltrovaná do korpusu dvoch snád' najvýznamnejších ranostredovekých fálz – tzv. *Konštantínovej donácie* a *Pseudo-Izidorských dekretálií*.¹²

S ústupom byzantských pozícií na Apeninskom polostrove a s longobardskou expanziou v prvej polovici 8. storočia sa spája aj zvýšené úsilie pápežstva o posilnenie vlastného, v tej dobe pomerne vratkého postavenia. So žiadosťou o uznanie nárokov o autonómnejšiu pozíciu v strednej Itálii sa preto obracali pápeži (Zachariáš, Štefan II., Pavol I.) aj na franských panovníkov. Takzvaná *Konštantínova donácia*, ktorej obsah sa mohol definitívne formovať v rímskom prostredí druhej polovice 8. storočia, tak už nemusela ideologicky posilňovať iba postavenie pápežstva vo vzťahu k pôvodne najvýznamnejším biskupským sídlam (patriarchátom v Alexandrii, Antiochii, Konštantínopole či Jeruzaleme), ale tiež usmerňovať vzťahy pápežov k nastupujúcej karolovskej dynastii. Písomnosť spája kópiu staršieho textu – tzv. *confessio* či *Silvestrovskú legendu* (údajnými slovami Konštantína popísané vlastné uzdravenie po tom, ako cisára pokrstil pápež Silvester) s popisom donácie, ktorou cisár z vďačnosti odovzdáva pápežovi Lateránsky palác, odznaky cisárskeho majestátu a moc nad kresťanským Západom.¹³ Po formálnej a obsahovej stránke sa už dnes donácia javí ako pomerne primitívne falzum. V nasledujúcich storočiach však predstavovala argument, ktorý bol ako mocenský nástroj využívaný v priebehu celého 10. storočia, v období vrcholiacej veľkej (východnej) schizmy, v nastupujúcom politickom zápase o investitúru, ale tiež v cirkevno-právnych zbierkach významných kánonistov ako zanietených „advokátov“ reformného pápežstva prvej polovice 12. storočia.¹⁴

11 SUCHÁNEK, Drahomír. *Ius exclusivae. Právo exklusivity při papežských volbách*. Praha: Aleš Skřivan, 2012, s. 24-25. ISBN 9788086493329.

12 K pozadiu vzniku *Symmachovských fálz* podrobnejšie TOWNSEND, William Thomas. The so-called Symmachian forgeries. In *The Journal of Religion*, 1933, roč. 13, č. 2, s. 165-174. Dostupné na internete: <<http://www.jstor.org/stable/1196859>> [cit. 2018-10-16].

13 *Konštantínova donácia* je v plnom znení dostupná napríklad na stránke: <<http://www.thelatinlibrary.com/donati on.html>> [cit. 2018-10-16]. Podrobnejšie sa formálnej a obsahovej stránke falza venoval už humanistický učenec VALLA, Lorenzo. *Discourse on the Forgery of the Alleged Donation of Constantine*. New Haven: Yale University Press, 1922 (úvod spísal a do angličtiny preložil Christopher Coleman), ktorý ju napokon prehlásil za pápežský podvrh.

14 Ku genéze cirkevno-právnych zbierok prehľadne ERDŐ, Péter. *Die Quellen des Kirchenrechts. Adnotationes in ius canonicum*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2002, s. 82-137. ISBN

V polovici 9. storočia (asi 847 – 852) vznikla za obdobným účelom sfalšovaná kompilácia prameňov cirkevného práva, známa ako *Pseudo-Isidorské dekretálie*. Falzátori pseudo-izidorskej dielne dokázali prepojiť rozsiahly korpus starších (prevažne sfalšovaných či fiktívnych) cirkevných kánonov – údajných pápežských dekrétov či listín od čias sv. Klimenta (asi 90 – 97) po Gregora II. (715 – 731) a synodálnych nariadení (*Hispana Gallica Augustodunensis*) od Nikájskeho koncilu (325) po trinástu synodu v Toledu (683) – so súborom vlastných textov, ktoré mali riešiť aktuálne problémy súvisiace s postavením franských biskupov. Motívy falzátorov sú zväčša hľadané v úsilí episkopátu zamedziť neprimeraným zásahom metropolitných arcibiskupov do biskupských právomocí, aktuálnych najmä v období vyostrujúcich sa sporov franského kléru s vplyvným remešským arcibiskupom Hinkmarom. Zbierka, ktorú zároveň kreovali za účelom zefektívňovania ochrany cirkevného majetku, stanovovala všeobecné právo pápeža potvrdzovať synody, určovala pravidlá procesného práva, definovala zvláštne postavenie kléru pred súdmi (*Privilegium fori clericorum*), chránila práva obžalovaného pred odsúdením (*Exceptio spolii*), podriaďovala diecézy či koncily pápežskej autorite a podobne.¹⁵ Dôveryhodnosť fálz bola, najmä zásluhou sofistikovanej práce falzátorov so staršími nariadeniami pápežských listín či synodálnych nariadení, ale aj snáh pápežov a kánonistov o presadenie tohto právneho korpusu, v stredovekom prostredí opäť ťažko spochybniteľná.

Významné ranostredoveké falzá, ktoré sa stávali účelovým nástrojom vo víre vieroučných sporov, v otázkach legitimizácie emancipačných snáh cirkvi či v následných bojoch o vydobytie jej zodpovedajúceho postavenia v spoločnosti, teda vznikali ako dôsledok konkrétnych historických udalostí alebo vývojových trendov – pápežskej schizmy, formovania vzťahov rímskych biskupov s panovníckou dynastiou, prípadne ako reakcia na tlak franských metropolitov. Ich cirkevno-právny dosah na vývoj vzťahov cirkvi a sveta laikov pritom zd'ale-

3631353057; so zameraním na vývoj kánonických dekretálií 12./13. storočia a na genézu patronátneho práva LANDAU, Peter. *Ius patronatus. Studien zur Entwicklung des Patronats im Dekretalenrecht und der Kanonistik des 12. und 13. Jahrhunderts*. Köln; Wien: Böhlau Verlag, 1975, s. 1-42. ISBN 3412115754. Zaujímavý príspevok k ideologickému pozadiu *Konštantínovej donácie* na sklonku 10. storočia predstavuje štúdia ZEILLINGER, Kurt. Otto III und die Konstantinische Schenkung. Ein Beitrag zur Interpretation des Diploms Kaiser Ottos III. für Papst Silvester II. (DO III. 389). In *Fälschungen in Mitteleuropa II*, ref. 5, s. 509-536.

15 FUHRMANN, Horst. *Středověk je kolem nás*. Jinočany: H&H 2006, s. 64. ISBN 8073190427. K problematike *Pseudo-Isidorských dekretálií* podrobne už SIMSON, Bernhard. *Die Entstehung der Pseudo-Isidorischen Fälschungen in Le Mans: Ein Beitrag zur Lösung der Pseudo-Isidorischen Frage*. Leipzig: Duncker & Humblot, 1886; ERDŐ, Péter. *Az egyházjog forrásai*. Budapest: Szent István Társulat, 1998, s. 122-124. ISBN 9633610079; zo slovenských autorov novšie VLADÁR, Vojtech. *Pseudo-izidoriánske dekretálie a ich vplyv na vývoj pápežského primátu*. In SOUKUP, Ladislav (ed.). *Právněhistorické studie*, 2012, č. 41. Praha: Karolinum, 2012, s. 291-322. ISBN 9788024619934.

ka presahoval dobu generácie ich autorov, vrcholil naopak často celé storočia po ich vzniku.¹⁶ Veľké falzá tak spočiatku predstavovali pomerne ojedinelé, nesystematické a nie príliš úspešné snahy o posilnenie nárokových pozícií pápežstva. V čase, keď sa falošné cirkevno-právne tézy začali prelínať s požiadavkami silnejúcej gregoriánskej cirkvi, sa však stávali mocnou zbraňou v rukách reformátorov a cirkevných kánonistov.¹⁷ Kritériom pravosti sa tak pre gregoriánske kruhy stávala starobylosť spisov, domnelé autorstvo cirkevných autorít a praktická využiteľnosť fálz.

Načrtnuté falzá predstavujú iba zlomok z celej škály menej známych podvrhov. Pri nachádzaní motívov, ktoré formovali obsah falošných písomností v stredoveku, sa možno obrátiť aj k početnejšej skupine fálz – k listinám, ktoré vznikali za účelom právneho ukotvenia nárokových, často pôvodne nespísomnených majetkov, výsad alebo príjmov cirkevných inštitúcií. Nahliadnutie do diplomatických fálz tohto druhu zároveň napovedá, že sa v nich nezriedka prekrývajú autentické vrstvy donácií s donáciami, ktoré falzátori účelovo vkladali do starších čias. V práci falzátorov sa tu teda už prelínajú pragmatické snahy o elimináciu napádania existujúcich výhod s úsilím obohacovať vlastné cirkevné inštitúcie o ďalšie majetky a privilégia. Nachádzať v tejto širokej škále písomností motivácie falzátorov či ich definície pravdy a lži znamená hľbať nad zložitým mentálnym svetom stredovekých (nielen cirkevných) elít.¹⁸ S uvedením si tejto skutočnosti sa snáď dostane do jasnejšieho svetla aj šírka názorového spektra súčasnej medievalistiky, ktorá sa zaoberá otázkami širšieho pozadia vzniku stredovekých listinných fálz.

V úvahách významného britského medievalistu Christophera Brooka vystupuje napríklad obdobie od sformovania *Pseudo-Izidorských dekretálií* v polovici 9. storočia po dobu Geoffreya z Monmouthu (mimo iného autora najstaršej známej ucelenej tradície o kráľovi Artušovi) či falzátorov z Westminsteru v polovici 12. storočia ako epocha, v ktorej sa vytváranie listinných podvrhov stávalo vcelku bezpečnou a značne rozšírenou činnosťou.¹⁹ Nemecký historik Horst Fuhrmann v tejto súvislosti slovami Štefana z Tournai o „nepreniknuteľnej

16 FUHRMANN, ref. 15, s. 64-65.

17 Už Marc Bloch či Jacques Le Goff zdôrazňovali vo svojich úvahách zanietenie a úctu stredovekej spoločnosti k udalostiam, ktoré sa spájali s veľkými menami dávnych čias. Porov. BLOCH, ref. 5, s. 108-112; LE GOFF, ref. 3, s. 83-94.

18 Úspešne tak činil napríklad významný ruský historik Aron Jakovlevič Gurevič. Bádateľ v súvislosti so snahami o zaznamenávanie minulosti v stredoveku systematicky upozorňoval na výraznú individualitu stredovekých elít, ktorú zďaleka nespájal iba s nástupom humanizmu a renesančného myslenia. V českom preklade pozri GUREVIČ, Aron Jakovlevič. *Jedinec a společnost středověkého Západu*. Praha: Argo, 2016. ISBN 9788025718711.

19 BROOKE, Christopher. *Approaches to Medieval History*. In *Medieval Church and Society*. New York: New York University Press, 1972, s. 101. ISBN 9780814709689.

húštine pravých a nepravých dekretálií“, dokladá absenciu akýchkoľvek hraníc medzi autentickými textami a dodatkami zo Štefanovej doby.²⁰ Povzdych tohto kánonistu zo sklonku 12. storočia výstižne dokladá nástup sfaľšovaných zbierok či dekretálií, ktoré boli konštruované s ambíciou zaradiť ich do novovytvárajúcej cirkevnej kánonistiky.²¹ Podľa Brooka falšovanie na európskom Západe kulminovalo v prvej polovici 12. storočia, aby sa v nasledujúcom období pozvoľna začlenilo medzi bežné hriechy stredovekej society. Slovom Fuhrmanna „*vrchol falzátorstva prišiel až po dobe veľkých fálz, ktorú ukončila uniformita definovaná Rímom a pápežmi diktovaným kánonom*“, aby ich následne prevrstvil nebývalý počet falošných písomností, ktoré získavali výhody pre menšie či väčšie skupiny, alebo jednotlivcov.²²

Tieto postrehy stoja na začiatku úvah, v ktorých Brooke rozvádza rozmanitosť falšovateľských aktivít či prístupov k nim. K falšovaniu mincí laikmi pristupovala napríklad už (avšak nielen) anglická spoločnosť 12. storočia s maximálnou prísnosťou. Výsledkom odsúdenia vinníkov býval tradičný trest za zneužitie kráľovského obrazu (de facto majestátu) – kaličenie. Naproti tomu za falšovaním nepomerne hodnotnejších (z hľadiska ich ekonomickej a právnej sily) pečatí a listín stáli častejšie klerici, vynímaní spod hrozby telesných trestov. Príslušnosť ku kléru neznamenal prirodzene beztrietnosť. Mních či svetský duchovný mohol byť zbavený úradu, kňazského stavu či poslaný do vyhnanstva. Brooke na druhej strane konštatuje, vzhľadom na nebývalý počet fálz z cirkevného prostredia, mizivé množstvo takýchto prípadov. Naopak, autor dokladá prekvapivú prítomnosť falšovania medzi hlboko zbožnými predstaviteľmi či (s výnimkou známeho prípadu precítenej spovede mnícha kláštora sv. Medarda v Soissons Guerna, ktorý sa na sklonku života k falšovaniu priznal) absenciu zmienok o pokání, alebo priznaní viny. Povedomie o falšovaní (najmä v určitých kruhoch) muselo teda byť stredovekým cirkevným elitám (už z dôvodu ohromného rozšírenia fálz) dobre známe, k dôslednejšej perzekúcií falzátorov však dlhé obdobie neprichádzalo. Podľa Brooka sa tak falšovanie javí ako spoločnosťou oficiálne odsudzovaná (najmä v do očí bijúcich prípadoch),²³ vcelku však pomerne bežná,

20 FUHRMANN, ref. 15, s. 68.

21 Ku genéze zbierok kánonického práva v 9. – 11. storočí prehľadovo MÚČSKA, Vincent. *Uhorsko a cirkevné reformy 10. a 11. storočia*. Bratislava: Stimul, 2004, s. 35-40. ISBN 97880889822845. Podrobnejšie ERDŐ, ref. 14, s. 105-119; LANDAU, ref. 14, s. 3-23.

22 FUHRMANN, ref. 15, s. 68.

23 Autor napríklad dokladá v liste Johna zo Salisbury morálne odsúdenie syna niekdajšieho archidiacona z Llandaffu na základe jeho početných zločinov – okrem rabovania alebo podpaľačstva aj z falšovania pápežskej buly. BROOKE, ref. 19, s. 102-103. K snahám pápežov 12. storočia o odhaľovanie falzátorov aj HIATT, Alfred. *The Making of Medieval Forgeries. False documents in fifteenth-century in England*. Toronto: University of Toronto Press, 2004, najmä s. 25-26. ISBN 9780802089519.

často mlčky tolerovaná prax, ktorá v zásade neprekračovala hranice teologických a morálnych zásad cirkevných (o svetských ani nehovoriac) stredovekých elít.²⁴

Autori, ktorí kladú dôraz na časť normatívnych a diplomatických prameňov sankcionujúcich falšovanie, sa s takto naznačenými závermi nestotožňujú. Podľa Elizabeth Brown napríklad falzátori zrádzali samotné kresťanské ideály, na ktorých stála celá stredoveká spoločnosť. V prameňoch sa podľa autorky zrkadlí úprimná, hoci často málo úspešná snaha odhaľovať podvrhy a postihovať ich autorov.²⁵ Deliaci čiara medzi vnímaním pravdy a lži v stredoveku sa tak zásadnejšie nemala líšiť od súčasných predstáv – Guernov prípad tentokrát poslužil ako prameň dokladajúci toto tvrdenie. Normy stredovekej society tu skutočne smerovali k trestno-právnym postihom, na druhej strane – tie nedávajú odpoveď na otázku, kto bol v očiach stredovekého človeka falzátorom. Každá snaha o všeobecnejšie závery tu navyše naráža na istú mieru rizika, ktoré môže zväzdať k prílišnému zjednodušovaniu či schematizácii nepochybne variabilnejšieho, zďaleka nie uniformného sveta stredovekých predstáv.²⁶

Obráťme tak ešte raz pozornosť na užšiu skupinu kléru falšujúceho na rôznych úrovniach v dlhom období nástupu emancipačných snáh cirkvi na prelome 11. a 12. storočia. Bolo by zrejme naivné sa domnievať, že sa v cirkevno-právnom prostredí vrcholného stredoveku nespájali morálne či teologicko-právne témy s praktickými potrebami stredovekých inštitúcií. Opätovne tu možno nadväzovať na myšlienky Horsta Fuhrmanna. Úsilie novokreovaného cirkevného práva smerovalo od 11. storočia k bezvýhradnému prijímaniu vybraných textov (predovšetkým slávneho *Decretum Gratiani*) na základe ich vhodnosti, zďaleka teda nie ich pôvodu. Inými slovami, pravosť či nepravosť spisov určoval v stredoveku ich obsah. Formálna nepravda pritom nemala pri hľadaní podvrhnutých textov miesto. Ani samotný pojem *authenticus* teda neznamenal v stredoveku „pravý“, ale „pravdivý“ (*auctoritate plenus*).²⁷ Vonkajšie znaky a forma stredo-

24 BROOKE, ref. 19, s. 103, 117-120. V tejto súvislosti prináša zaujímavý vklad (na príklade falšovateľských aktivít knihovníka a archivára kláštora v Monte Cassine z prvej polovice 12. storočia Petra Diakona) aj BLOCH, Herbert. Tertullus' Sicilian Donation and a Newly Discovered Treatise in Peter the Deacon's Placidus Forgeries. In *Fälschungen im Mittelalter Internationaler Kongreß der Monumenta Germaniae Historica. München, 16.-19. September 1986, 4/II. Diplomatische Fälschungen*. Hannover: Hahnsehe Buchhandlung, 1988, s. 97-128. ISBN 377525160X.

25 BROWN, ref. 10, s. 102-103, 118-119.

26 K tomu vyčerpávajúco už ŠRÁMEK, Josef. Aby události neunikli paměti. Středověká listinná falza a kláštery. In *Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis. Ideje, iluze a realita v dějinách*, 2009, roč. 2, s. 20-21. ISSN 1803-411X.

27 FUHRMANN, ref. 15, s. 69. K falošným dekretáliám v období nástupu reformného pápežstva predstavuje podnetný príspevok BLUMENTHAL, Uta-Renate. *Fälschungen bei Kanonisten*

vekou spoločnosťou posudzovanej písomnosti jednoducho ustupovala obsahu, o ktorom sa verilo (či chcelo veriť), že je skutočný. Ak túto vieru následne požehnala ruka najvyšších cirkevných autorít (zväčša pápežov), diskusia o danom cirkevno-právnom bode upadala (občas natrvalo, inokedy len do znovuoťvorenia témy v rámci ideologického zápasu so svetskou mocou či heretikmi) do zabudnutia.

Pri prijímaní autentických (pravdivých) kánonov do cirkevnej kánonistiky bývali neskoršie normy zaštitené nezriedka ich domnelou archaickosťou. Neustála potreba stredovekej society spájať autenticitu so starobyľým pôvodom je „večná“. Podľa významného francúzskeho historika Jacquesa Le Goffa stredoveká spoločnosť vnímala starobu ako cennú nositeľku pamäte. S nebývalým nástupom fálz sa tak podľa neho spájala práve potreba spisomňovania starších práv či snaha o zaznamenanie starších, často pôvodne ústnych svedectiev. Le Goff označuje 12. storočie za dobu, keď medzi vzdelanými klerikmi (*litterati*) existovala rovnováha medzi ústnou tradíciou a písmom alebo za obdobie, keď sa vzdelanci odvolávali na písané slovo ako oporu pamäte stále častejšie. Klérus tak postupne začínal zhromažďovať písomnosti podporujúce opomínané práva cirkevných inštitúcií. Práve tam, kde pôvodné písomnosti absentovali, funkciu autentických listín nahrádzali falzá.²⁸ Už Marc Bloch napokon nachádzal na pozadí mimoriadneho rozkvetu falšovania transformujúce sa podmienky právneho života a všeobecný chaos. Mnohé z fálz pritom v neistých dobách každodenného ohrozenia iba nahrádzali stratené dokumenty. Ľudia tak „z úcty k minulosti históriu paradoxne rekonštruovali do podoby, akú podľa nich mala mať“.²⁹

Širšie koncipovanú úvahu o falzách, zrodených z dobrej viery či konania v záujme vyššieho dobra, priniesol novšie (už s užším záberom na stredoeurópske pomery) aj Josef Šrámek.³⁰ Autor zasadil tému do širokého rámca výskumných otázok, ktoré súvisia s vývojom písma, stredovekej právnej tradície či viery. Všeobecnejšie ladené úvahy tu však predstavujú iba širšie pozadie pre podnetné zamyslenie sa nad skupinou listinných fálz břeňovských mníchov, ktorí časť z nich zaštitili už menami zakladateľov kláštora (údajne pražského biskupa sv. Vojtecha a kniežaťa Boleslava II.) či pápeža Jána XV.³¹ V Šrámkovej

der Kirchenreform des 11. Jahrhunderts. In *Fälschungen im Mittelalter II*, ref. 6, s. 241-262. Do doby Graciánovej zbierky LANDAU, Peter. *Gefälschtes Recht in den Rechtssammlungen bis Gratian*. In *Fälschungen im Mittelalter II*, ref. 6, s. 11-50.

28 LE GOFF, ref. 3, s. 89.

29 BLOCH, ref. 5, s. 111.

30 ŠRÁMEK, ref. 26, s. 13-37.

31 Údajná zakladacia listina kláštora a privilégium pápeža Jána XV. je dostupná v kritickej edícii: FRIEDRICH, Gustav. *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae* (ďalej CDB) I, č. 375, s. 347-350; č. 38, s. 43-46 (č. 259, s. 248-251). Praha: 1904 – 1907. Tzv. zakladacej listiny Břeňovského kláštora a privilégium Jána XV. bola v českej historiografii venovaná značná

štúdiu sa prelínajú úvahy o možnej existencii autentických predlôh týchto písomností s myšlienkami o motívoch falzátorov či o historickom pozadí genézy týchto (prinajmenšom čiastočných) podvrhov. Autorom kladené otázky nachádzajú zaujímavé súvislosti a paralely aj v uhorskom prostredí – jeho postrehom tak ešte bude venovaná pozornosť aj v rámci predkladaného textu.

Predchádzajúce riadky predstavujú iba stručný výber myšlienok, ktoré poukazujú na súčasné smery historického výskumu pri poznávaní širších súvislostí vytvárania stredovekých fálz. Aj krátka sonda do názorového spektra súčasnej medievalistiky však naznačila predtým netušené bádateľské obzory, ďaleko presahujúce záujem pozitivisticky ladenej historiografie. Maďarská historická veda pritom vystavovala na začiatku 20. storočia ešte falzátorom krajne nepriaznivé hodnotenie.³² Pri záslužnom odhaľovaní listinných podvrhov, ktoré sa hlásia do doby vlády kráľa Štefana, predpokladal János Karácsonyi existenciu fálz, keďže aj v ranostredovekom Uhorsku „žili predsa ľudia zisťní a zlí“. Významný bádateľ tak v duchu aktuálnych potrieb vtedajšieho historického výskumu vyzýval na definitívne oddelenie zrna od pliev – „cenných drahokamov [údajne pravých listín z doby vlády svätého kráľa – M. D.] od nánosov blata a špiny“, teda listinných fálz.³³ Pisár – falzátor ešte predstavoval pre historickú vedu doslova *personu non grata* v stredovekej spoločnosti. Odhaľovanie falošných dokumentov

---

pozornosť. Výberovo aspoň FRIEDRICH, Gustav. O privilegii papeža Jana XV. daném r. 993 klášteu Břevnovskému. In *Český časopis historický*, 1905, č. 11, s. 12-21; HRUBÝ, Václav. Falsa Břevnovská. In *Český časopis historický*, 1920, č. 26, s. 94-126; ŽEMLIČKA, Josef. K hodnověrnosti listiny Jana XV. pro klášter v Břevnově (31.V.993). In *Návraty do krajiny českého středověku. Výbor z díla*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2016, s. 11-25. ISBN 9788074225529; prehľadovo VILÍMKOVÁ, Milada – PREISS, Pavel. *Ve znamení břevna a růží. Historický, kulturní a umělecký odkaz benediktinského opatství v Břevnově*. Praha: Vyšehrad, 1989, s. 29-34. ISBN 8070210133; ŠRÁMEK, Josef. Lesk a bída benediktinského mnišství v raně středověkých Čechách: břevnovský klášter v klíčových letech 993–1200. In *Historica Olomucensia. Sborník prací historických XXIII*, 2009, č. 35, s. 21-39. ISSN 1803-9561. Prakticky akúkoľvek historickú hodnotu odmietol priznať břevnovským falzám najnovšie KUBÍN, Petr. Založil břevnovský klášter opravdu sv. Vojtěch? In JAROŠOVÁ, Markéta – LOMÍČKOVÁ, Radka (eds.). *Ora et labora. Výbrané kapitoly z dějin a kultury benediktinského řádu. Historia et historia artium vol. XV*. Praha: Katolická teologická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, 2013, s. 27-40. ISBN 9788074222467. Autor posúva založenie kláštora do štyridsiatych rokov 11. storočia. K slabinám a nedostatočnej hĺbke tejto interpretácie kriticky ŠRÁMEK, Josef. Co (ne)víme o raně středověkých dejinách břevnovského kláštera – a jak s tím naložit? In *Časopis Matice moravské*, 2015, č. 134, s. 207-218. ISSN 0323-052X.

32 Zaujímavý pohľad historiografie 19. storočia ponúka KNAUZ, Nándor. Mikép ismerték fel őseink az oklevélhamisításokat. In *Új magyar Múzeum*, 1857, roč. 7, č. 1, s. 130-169.

33 KARÁCSONYI, János. *Szent-István király oklevelei és a Szilveszter-bulla*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1891, s. 8 a Idem, *A hamis, hibáskeltű és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1902, s. 5.

sa tak stávalo pre celé nasledujúce generácie historikov síce mimoriadne prospešným, predsa však do istej miery zjednodušeným oddeľovaním hodnotných, autentických prameňov od úplne bezcenných. V tejto súvislosti je pre staršiu maďarskú historiografiu vcelku príznačné, že sa posudzované listiny ocitali pri určovaní ich pravosti len zriedka v menej jednoznačnej kategórii písomností, interpolovaných či falšovaných v rámci niekoľkých časových vrstiev.

Predchádzajúci text však naznačil, že v geopolitickom priestore európskeho Západu vznikali falošné písomnosti rôzneho druhu. Z pôvodne pomerne jednoznačne vnímaného pojmu *falzum* sa tak pod náporom nových či inak kladených otázok stáva predsa len viacobsažná kategória. Uhorský stredovek v tomto smere nie je žiadnou výnimkou. Falzá z jeho prostredia mali rôznorodý charakter, za ktorým stáli často odlišné podmienky, okolnosti, motívy či aktéri. V skratke sa je možné pristaviť už pri veľkých „uhorských“ falzách, ktoré ideologicky opierali nároky cirkevnej či svetskej moci o staršie zásluhy na christianizácii vytvárajúceho sa Uhorského kráľovstva.

Za celou skupinou listinných fálz stál v poslednej tretine 10. storočia známy pasovský biskup Pilgrim. Okrem pravdepodobne pravých listín adresovaných pápežovi Benediktovi VI. (973 – 974), v ktorých zveličuje christianizačné zásluhy údajne ním vyslanej misie (zmienka o pokrstení 5 000 urodzených Maďarov Brunom zo St. Gallenu), je Pilgrim autorom „loršskej tradície“, príbehu o fiktívnom arcibiskupstve v Lorchu, ktorého pokračovaním malo byť práve Pasovské biskupstvo.³⁴ Hranice tejto arcidiecézy zahŕňali podľa Pilgrima aj územie starej Panónie a Moravy, nadväzovali tak na Pasovom nárokovanej územie pôvodne veľkomoravskej arcidiecézy moravského arcibiskupa Metoda.³⁵ Sám Pilgrim pritom využíval pri tvorbe fálz staršie, umne ohýbané historické údaje, ktoré sa neskôr stali podkladom a vďačným námetom pre dejiny Pasovského biskupstva od Alberta Behaima, kronikára a dekana biskupskej kapituly v Pasove v 13. storočí.³⁶

V súvislosti s účelovým vyzdvihovaním christianizačných zásluh kráľa Štefana nejde nespomenúť ani najznámejšie uhorské (novoveké) falzum, hlásiace sa do čias vlády svätého kráľa – tzv. *Silvestrovskú bulu*. Podľa údajne stratenej, len v odpisoch zachovanej písomnosti pápež Silvester II. obdaroval Štefana korunou (*diadema*), kráľovským titulom (*nomen regium*), krajinou zverenou Štefanom

34 CDS I, ref. 8, č. 44, s. 41-43.

35 MARSINA, Richard. Štúdie k slovenskému diplomatúru I. In *Historické štúdie*, 1971, roč. 16, s. 71-80.

36 Jednotlivé časti diela (*Historia episcoporum Pataviensium et ducum Bavariae, Historia ecclesiae Laureancensis, Notae de episcopis Pataviensibus 804 – 1091*) dostupné v kritickú edíciu: WAITZ, Georg (ed.). *Monumenta Germaniae historica* (MGH SS) 25. Hannover: Hahn, 1880, s. 617-627.

predtým pod ochranu pápeža a právomocami v oblasti organizovania cirkevnej správy. Za ideologickým pozadím spísania tohto podvrhu možno pomerne ľahko rozpoznať úsilie o legitimizovanie zásahov Štefanových nasledníkov do obsadzovania uhorských biskupstiev alebo organizácie uhorskej cirkvi.³⁷ Falzum tu síce predstavuje typologicky či kvalitatívne celkom odlišnú písomnosť, podobnosť zámerov falzátorov je tu však zrejmá. V snahách o podporu nárokov na zásahy do cirkevnej správy na území Panónie sa tak v priebehu storočí menili aktéri, okolnosti či historické pozadie – obdobná ostávala motivácia či ideologické prostriedky smerujúce k napĺňaniu cieľov.

Vzhľadom na zameranie príspevku si snád' najväčšiu pozornosť zasluhuje početnejšia skupina diplomatických fálz, ktoré mali fixovať nároky cirkevných inštitúcií v právnom systéme ich doby. Už na prelome tisícročí sa hlásia falošné písomnosti, ktoré boli formulované ako zakladacie listiny najstarších uhorských kláštorov. Najznámejším falzom tohto druhu je tzv. privilegiálna listina kráľa Štefana pre Pannonhalský kláštor.³⁸ Neutíchajúce spory o pravosť písomností zamestnávali generácie historikov – posledný z autorov, ktorí podnetne vstúpili do diskusie, bol Géza Érszegi.³⁹ Listina je dnes považovaná za písomnosť s pôvodným historickým jadrom a niekoľkými vrstvami pozmenených dát. Posledné zásahy do prameňa historici datujú do prvej polovice 13. storočia, čo

37 TŘEŠTÍK, Dušan. *Vznik Velké Moravy*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2013, s. 117. ISBN 9788074220494.

38 GYÖRFFY, György. *Diplomata Hungariae Antiquissima* (ďalej DHA) I. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1992, č. 5/II, s. 26(39)-41. ISBN 9630549530.

39 Uvádzam aspoň mená autorov, ktorí sa venovali výskumu listiny vari najpodrobnejšie: FEJÉR-PATAKY, László. *A pannonhalmi apátság alapító oklevele*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1878; KARÁCSONYI, János. *Szent István király oklevelei és a Szilvester-bulla. (Diplomatikai tanulmány)*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1891, s. 101-102, 146-177; ERDÉLYI, László. *A Pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története* (ďalej PRT) I, Budapest: A Szent-István-Társulat nyomdája, 1902, s. 56-111; BRESSLAU, Harry. *Internationale Beziehungen im Urkundenwesen des Mittelalters (Exkurs: Zu den Urkunden König Stephans von Ungarn)*. In *Archiv für Urkundenforschung*, 1918, č. 6, s. 65-76; SZENTPÉTERY, Imre. *Magyar oklevéltan. A magyar történettudomány kézikönyve II/3*. Budapest: Magyar Történelmi Társulat, 1930, s. 36-40; Idem, *Szent István oklevelei*. In *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1938, s. 133-202; CSÓKA, Lajos. *A pannonhalmi oklevél interpolálása*. In *Levéltári Közlemények*, 1961, č. 32, s. 83-99; GYÖRFFY, György. *A magyar egyház szervezés kezdeteiről forráskritikai vizsgálatok alapján*. In *Az MTA Filozófiai és Történettudományi Osztályának Közleményei*, 1969, č. 18, s. 199-225; ÉRSZEGI, Géza. *Szent István pannonhalmi oklevele (Oklevéltani-filológiai tanulmány)*. In TAKÁCS, Imre (ed.). *Mons Sacer I (Pannonhalma 1000 éve)*. Pannonhalma: Pannonhalmi Főapátság, 1996, s. 47-89. ISBN 9638547170. K historiografii výskumu listiny podrobnejšie THOROCZKAY, Gábor. *Szent István pannonhalmi oklevélnek historiográfiája*. In TAKÁCS, Imre (ed.). *Mons Sacer I (Pannonhalma 1000 éve)*. Pannonhalma: Pannonhalmi Főapátság, 1996, s. 90-109. ISBN 9638547170; zo slovenských autorov MARSINA, ref. 35, s. 29-33.

výrazne komplikuje hľadanie pôvodnej donácie kráľa Štefana. Motivácia falzátorov upraviť pôvodný text sa najzreteľnejšie odráža v obsírnom zdôvodnení darovania desiatkov Šomodského komitátu opátstvu. Vsuvka zoširoka opisuje podporu a zásluhy sv. Martina (*suffragium per merita beati Martini expertus sum*) pri víťazstve Štefana proti odboju šomodského kniežata Kopáňa. Narácia ďalej popisuje obsah darovaných desiatkov, pozostávajúcich z vecí či produktov práce (*de omnibus negociis*), majetkov (*praediis*), území (*terris*), viníc (*vineis*), sejby (*segitibus*), mýt (*vectigalibus*) a vína prichádzajúcich hostí (*vinumque hospitum*).

Písomnosť obsahuje ďalej zmienku o presmerovaní toku týchto príjmov od vesprímskeho biskupa k pannonhalmskému opátovi. Podľa zachovaného textu bol biskup za stratu desiatkov náležite odškodnený majetkom či kráľovským dvorcom (?) na dnes neznámej lokalite (*Cortou*). Zmysel falzátorov pre detail tu má zjavnú príčinu – donácia desiatkov viedla k dlhotrvajúcim sporom Pannonhalmy s vesprímskymi biskupmi.⁴⁰ Na desiatky z kláštorných území (teda nie z územia celého komitátu) si ako na donáciu kráľa Štefana nárokovali aj ďalšie kráľovské fundácie, ich čiastkové úspechy v sporoch s diecéznymi biskupmi však boli pomerne zriedkavé a často naďalej sporné.⁴¹ Zárukou úspechu v bojoch proti ambicióznym biskupom teda neboli ani listiny zašiténé menom prvého uhorského kráľa. Právnu silu diplomatických fálz určoval skôr vplyv opátov,

40 Érszegi pritom pri časti listiny venovanej desiatkom najnovšie uvažuje, že jej predloha existovala už v dobe založenia kláštora. Potreba tak obsírneho zdôvodnenia donácie v čase prakticky ešte neexistujúcej cirkevnej správy je však diskutabilná. K šomodským desiatkami prebehla vcelku plodná diskusia. Pozri ZSOLDOS, Attila. Somogy vármegeye kialakulásáról. In *A honfoglaló magyarság állama, kultúrája és az ősi vastermelés*. Dunaujárós: Dunaferr-Somogyország Archeometallurgiai Alapítvány, 1998, s. 37-50. ISBN 9789630349727; SOLYMOSI, László. Püspöki joghatóság Somogyban a 11. században. In *Turul*, 1999, roč. 72, s. 100-107. ISSN 1216-7258; KRISTÓ, Gyula. Joghatóság Somogy felett Szent István korában. In *Turul*, 2000, roč. 73, č. 1-2, s. 1-5. ISSN 1216-7258. Príspevky sú dostupné aj v rámci výročnej publikácie VESZPRÉMY, László (ed.). *Szent István és az államalapítás*. Budapest: Osiris kiadó, 2002. ISBN 9789633893159. Významné analógie ponúka v súvislosti s najstaršími cirkevnými desiatkami český priestor. Pozri ŽEMLIČKA, Josef. „Decimas trium provinciarum“ pro klášter v Břevnově (K hmotnému zajištění nejstarších klášterních fundací v Čechách). In IWANČZAK, Wojciech. *Ludzie, kościół, wierzenia. Studia z dziejów kultury i społeczeństwa Europy Śródkowej (średniowiecze – wczesna epoka nowożytna)*. Warszawa: Instytut Historii, 2001, s. 132. ISBN 837181223X; BOLINA, Pavel. Desátková problematika listiny papeže Jana XV. pro břevnovský klášter. *Studia Mediaevalia Pragensia*, s. 1-11. Dostupné na internete: <http://praha5.ff.cuni.cz/smp/sites/default/files/Bolina_desátky_Břevnov.pdf> [cit. 2018-10-14].

41 Výnimkou sú tu pomerne jednoznačné úspechy opátov z Pécsváradu v sporoch s päťkostol'skými biskupmi v 12. až 13. storočí. Ich zárukou tu bola sfaľšovaná základacia listina kráľa Štefana, prepisovaná a konfirmovaná údajne z dôvodu požiarom zničenej autentickej písomnosti. DHA I, ref. 38, č. 12, s. 63(72)-80.

diplomatické schopnosti, osobné návštevy v Ríme či konfirmácie falošných písomností pápežom alebo aktuálne vládnucim panovníkom.⁴²

Najstaršie spory medzi episkopátom a rehoľným klérom sa pritom netýkali len desiatkov, ale aj výsad cirkevného charakteru. Už uhorské cirkevné zákonodarstvo na prelome 11./12. storočia – predovšetkým kánony I. ostrihomskej synody – podriaďovali kláštory diecéznym biskupom, zakazovali opäť nosiť biskupské insígnie, svätiť kostoly či vykonávať pastoračnú činnosť.⁴³ Špecifická povaha týchto nariadení pritom predpokladá ich aktuálnosť, nepriamo tak aj staršiu prítomnosť tejto cirkevnej praxe v uhorskom rehoľnom prostredí.⁴⁴ Opáti sa odznakov biskupských právomocí v rôznych obmenách, ako *ornamenta pontificalia*⁴⁵ či konkrétnym menovaním dalmatiky a sandálov, prípadne pontifikálnych rukavíc, prsteňa či mitry, domáhali ako výsad kráľa Štefana aj prostredníctvom falošných fundačných listín z 13. storočia. Ich pôvod z obdobia zakladania prvých kláštorov v Uhorsku možno pritom pomerne jednoznačne vylúčiť – aj najvýznamnejšie kláštory na Západe (ako Cluny, Canterbury, Corvey, Fulda, Monte Cassino, Lorsch a ďalšie) získavali napokon tieto právomoci až neskôr a postupne.⁴⁶ Nariadenia uhorských cirkevných kánonov však dokladajú ich starší pôvod, takže falzátori sa tu tak zrejme iba snažili zabezpečiť pretrvávajúce existujúcej cirkevnej praxe proti námietkam biskupov.

Prítomnosť vyššie zmieňovaných výsad vo falošných fundačných písomnostiach je teda pravdepodobne pozostatkom starších vrstiev donácií, ktoré naďalej prežívali v kláštornej tradícii či na sfalšovaných pergamenových zvitkoch. Nielen za šomodskými desiatkami alebo cirkevnými privilégiami, ale aj za zmienkami o ozbrojenej ochrane kláštorov v Pécsvárade, Somogyvári a v Százde, prípadne za príjmami pécsváradského opáta z nedeľných trhov pred kláštorným kostolom sv. Petra možno nachádzať staršie informácie, ktoré vypovedajú už o pomeroch z 11. storočia.⁴⁷ Za povážlivým nedostatkom autentických listín pritom nemožno

42 K ochrane a napádaniu desiatkov viac v ref. 50-53.

43 ZÁVODSZKY, Levente. *A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai*. Budapest: A Szent-István-társulat, 1904, s. 106 (kap. 36).

44 Vincent Múcska predpokladá výlučne domáci pôvod týchto nariadení. MÚCSKA, ref. 21, s. 88. Starší maďarskí autori nachádzali ich paralely skôr v nariadeniach synody v Poitiers z roku 1100. ZÁVODSZKY, ref. 43, s. 106; KARÁCSON, Imre. *A XI. és XII. századbeli Magyarországi zsinatok és azoknak külföldi zsinatokhoz való viszonya*. Budapest: Historia-antik kiadó, 2012 (vydané pôvodne v roku 1888), s. 104. ISBN 599240000719.

45 Takto netradične (pre diplomatickú prax v 11. storočí) sú sformulované biskupské insígnie v jednej z dvoch falošných zakladacích listín kláštora v Zalaváre z roku 1019. DHA I, ref. 38, č. 14, s. 91.

46 O genéze týchto donácií s platnosťou pre cirkevné prostredie všeobecne ŽEMLIČKA, ref. 31, s. 13-15; v kláštorom prostredí stručnejšie ÉRSZEGI, ref. 39, s. 55-56.

47 KRISTÓ, Gyula. Szent István Pécsváradra okleveléről. In GALAMB, György – SZABÓ, Józ-

hľadať len úplnú absenciu či stratu pôvodných písomností, ale aj ich neskoršiu neaktuálnosť či praktickú nevyužitelnosť najstarších, často pomerne skromných vrstiev donácií. V priebehu celého 11. storočia kláštory navyše získavali zbožné dary ďalších príslušníkov vládnucej dynastie či širšej nobility.⁴⁸ Potreba právneho ukotvenia existujúcich výsad a príjmov prostredníctvom písomných záznamov sa tak stávala od začiatku vlády kráľa Kolomana (1095 – 1116) mimoriadne aktuálnou – k spisovaniu falošných listín pristupovali cirkevné kruhy nakoniec v časoch priameho ohrozenia alebo napádania existujúcich či nárokových práv.⁴⁹ Viera falzátorov v oprávnenosť starších nárokov, ktoré prenášali na pergamene a legitimizovali pečaťami dávno mŕtvych kráľov, tak dáva skutočnosti, že sa k falšovaniu uchýľovali príslušníci zbožnej, krajne rigoróznejskej society, predsa len racionálnejší či ľahšie uchopiteľný rozmer.

Ani najstaršie snahy o prešetrenie či napádanie podozrivých listín v uhorskom prostredí neboli prirodzene motivované ohrozením morálnych zásad, ale ekonomickými motívami, prípadne úsilím o úpravu cirkevno-právnych pomerov. Opäť sa v tejto súvislosti možno vrátiť k šomodským desiatkam. Povedomie o nich sa odráža už vo svätoštefanskej hagiografii⁵⁰ – pápežskú konfirmáciu privilégii kláštora z roku 1102 už možno považovať za nepriamy doklad ohrozenia tejto výsady.⁵¹ S nástupom nárokov ďalších benediktínskych kláštorov na desiatky z vlastných kláštorných území napádali právo Pannonhalmy na šomodské desiatky do roku 1210 najmä opáti zo Somogyváru. Spory napokon skončili zmierom a uznaním starých práv pannonhalmských opátov, a to na základe predloženia privilegálnej listiny kráľa Štefana.⁵² O tri roky nato už dával snád' najvýznamnejší z pannonhalmských opátov Uroš, zrejme pod vplyvom úspechu

sef – ENGEL, Pál (eds.). *Magyarok eleiről. Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendő Makk Ferenc tiszteletére*. Szeged: Szegedi Középkorász Műhely, s. 317-321. ISBN 9789634825005.

48 Najzreteľnejšie sa povedomie o kontinuite donácií kráľovského rodu (prostredníctvom darov kniežaťa Domoslava a kráľov Ladislava a Bela II.) zachovalo v tzv. zakladacej listine kláštora v Pécsvárade (s dodatkami o donáciách spomínaných Arpádovcov). DHA I, ref. 38, č. 12, s. 72(77)-80.

49 Cirkevná politika kráľa Kolomana predstavovala pre cirkevné inštitúcie určité ohrozenie výsad hospodárskeho charakteru. Kolomanove zákony pritom podmieňovali neporušiteľnosť cirkevných majetkov preukázateľnosťou ich pôvodu ešte z čias kráľa Štefana. ZÁVODSZKY, ref. 43, s. 93-94. V tejto súvislosti možno uvažovať o potrebe spísania prvých fálz v mene svätého kráľa. Existencia zoborských listín na druhej strane naznačuje snahy o konfirmáciu existujúcich práv na základe predloženia ústnych svedectiev. S pribúdajúcimi rokmi sa však už táto možnosť právnej fixácie Štefanových darov prakticky strácala – väčší priestor tak dostávali falzá, ktoré sa hlásili do doby vlády zakladateľa uhorského štátu.

50 SZENTPÉTERY, Imre (ed.). *Scriptores rerum Hungaricanum* (ďalej SRH) I. Budapest: Napkiadó, 1937, s. 383-384, 395, 409-410.

51 DHA I, ref. 38, č. 117, s. 331-334.

52 PRT I, ref. 39, č. 30, s. 616-618.

umne skonštruovaného falza, potvrdiť (*corroborare et renovare*) listinu aktuálne vládnuceho Ondrejovi II. Najneskôr v roku 1212 bola totiž vesprímskym biskupom spochybnená samotná autenticita písomnosti, keď sa spor o desiatky dostal až pred pápeža Inocenta III. Sporná listina s údajnou pečaťou kráľa Štefana (v skutočnosti zrejme už Kolomana), ktorej zachovanú (neskoršiu?) verziu považoval za pravú v prvej polovici 20. storočia ešte László Erdélyi, predstavovala voči vzneseným námietkam opäť prisilný argument. Inocent III. po vyšetrení záležitosti uhorskými prelátmi a porovnaní predloženej kópie s údajne autentickou listinou, uloženou v archíve opátstva, označil predloženú písomnosť za pravú. V záujme predídania jej ďalšieho napádania, obvinení z nepravosti (*vitium falsitatis*) či akýchkoľvek budúcich pochybností ju následne potvrdili pápež aj kráľ.⁵³

Občasné vzopretie sa neslobodného obyvateľstva mocným cirkevným inštitúciám malo ešte menšie vyhliadky na úspech. Úteky služobníctva z pôdy darovanej cirkvi neboli zrejme výnimočné už v 11. storočí.⁵⁴ Prípád piatich poddaných pannonhalského opátstva z roku 1225, ktorí sa prehlásili za slobodných, je však v tomto smere predsa len ojedinelý. Vzdorné služobníctvo tu totiž obhajovalo opustenie cirkevnej pôdy tvrdením, že mu bola sloboda daná prostredníctvom kráľovského privilégia kráľa Bela. Po výzve ostrihomského arcibiskupa o predloženie dôkazu sa dostalo údajné privilégium panovníka (*privilegium regis Bela super libertate sua*) k významným prelátom, ktorí po preskúmaní vyhodnotili písomnosť ako vymyslené falzum (*comperimus omnino esse falsum*). Následné vyšetrovanie prípadu usvedčilo ako autora podvrhu kňaza menom Bulču (*prodam sacerdote nomine Bulchu*), kaplána komesa Potha.⁵⁵ Odbojní služobníci boli usvedčení zo lži a privedení k doživotnej službe kláštora. O prípadných trestoch za falšovanie listina mlčí.

Ani významným rehoľným inštitúciám nezabezpečovalo spisomňovanie ich starších privilégií dostatočnú ochranu. Spor menom neznámeho opáta kláštora benediktínov vo Földvári s päťkostolským biskupom Kalánom sa už v roku 1199 dostal pred samého pápeža, v Ríme však obe strany predniesli odlišné verzie sporných udalostí. Podľa opáta disponoval kláštor privilegiálnou listinou zakladateľa kláštora kráľa Bela (II.?), v ktorej ho vynímal spod právomocí diecézneho biskupa. Predstavený kláštora sa chystal túto písomnosť predložiť pápežovi, lis-

53 „... *ad recidendum quamlibet calumpniam in posterum perpetuo confirmamus*“ PRT I, ref. 39, č. 39, s. 79-80; FEJÉR, György. *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* (ďalej CDH) III/1. Budae 1829, s. 134-139 (listina Inocenta III. je zachovaná až v odpise zo 17. storočia, obsah písomnosti však možno označiť za hodnoverný).

54 Medzi prvé autentické doklady tohto druhu možno zaradiť už zoborské listiny. Zlomky informácií o nespokojnosti poddaných voči cirkevnej vrchnosti pochádzajúce z ďalších prameňov z polovice 12. storočia sú však indíciou, ktorá predpokladá obdobnú prax už v predchádzajúcom storočí.

55 PRT I, ref. 39, č. 86, s. 675-676.

tina mu však bola spolu s peniazmi určenými na cestu odcudzená Kalánom. Biskup následne opáta zbavil hodnosti a uväznil ho, v snahe zabrániť mu navštíviť kráľa (*ne posset vel ad regem ire*) či pápeža (*vel Romanam ecclesiam visitare*), v kláštore cistercitov v Cikádore.⁵⁶ Po prepustení sa opát domáhal spravodlivosti u panovníka aj pápeža, za čo ho biskup napriek predchádzajúcemu súhlasu s postúpením celej záležitosti pápežskej kúrii exkomunikoval.

Celkom inak videl udalosti biskupov poverenec Obertus. Opát údajne hájil exempčnú právomoc kláštora dvoma falošnými listinami – potom, čo bolo falšovanie opátovi jednoznačne preukázané, sa k spísaniu apokryfov dokonca sám priznal. Biskup tak opáta z cirkevno-právnych dôvodov zosadil a poslal ho konať pokánie do kláštora. Trestu sa opát podriadil, neskôr však kláštor opustil a za pomoci svetských predstaviteľov získal stratené opátstvo späť násilím. Pápež zveril riešenie celého sporu trom uhorským prelátom, no o výsledku vyšetrovania pramene neinformujú. Na základe údajného falšovania tu boli opätovne spochybnené nároky žalujúcej strany, usvedčený údajný falzátor (?) zbavený úradu, uväznený a vyobcovaný. Nároky opáta mohli byť síce celkom oprávnené,⁵⁷ obvinenie z falšovania (vykonštruované alebo vychádzajúce z reálneho podozrenia) však malo v uhorskej spoločnosti na prahu 13. storočia obvineného jednoznačne diskreditovať.

Po celé 13. storočie zmienky o sankcionovaní falzátorov z cirkevného prostredia Uhorska takmer absentujú. Prípád opáta z Földváru má na druhej strane paralely na európskom Západe. Argumentačne porazení, vyššou inštanciou odsúdení falzátori končili spravidla nanajvýš v kláštornej väzni, aby si v odlúčení od sveta pripomínali vlastný hriech. Až po pomerne dlhom medziobdobí, ktoré v Uhorsku vyplňali snahy o spisomňovanie starších ústnych svedectiev, nástup kráľovskej kancelárie či zriaďovanie prvých hodnoverných miest, spoločnosť začínala zaujímať k falzátorom vyhranenejší postoj.⁵⁸ Stalo sa tak však zrejme už v historickom kontexte odlišnej doby charakteristickej nástupom fälz, ktoré

56 CDH II, ref. 53, s. 353-355.

57 Opáti vo Földvári boli v nasledujúcich dekádach pápežmi poverovaní diplomatickými úlohami – kráľovský pôvod fundácie je tak veľmi pravdepodobný.

58 K počiatkom vývoja spisomňovania a k vývoju kráľovskej kancelárie v Uhorsku predstavujú do dnešných dní prínos staršie práce SZENTPÉTERY, Imre. *Magyar oklevéltan*. Budapest: Magyar történelmi társulat, 1930; FEJÉRPATAKY, László. *A király kancellária az Árpádok korában*. Budapest: Magyar tudományos akadémia, 1885. K hodnoverným miestam ECKHART, Ferenc. *Hiteleshelyek a középkori Magyarországon. Die glaubwürdigen Orte Ungarns im Mittelalter*. Studia Notarialia Hungarica, tom. XI. Budapest: Magyar Országos Közjegyzői Kamara, 2012 (podľa nemeckého originálu z roku 1914). ISBN 9789638814791. Novšie čiastkové štúdie k problematike hodnoverných miest na Slovensku vyšli v zborníku VALO, Ján (ed.). *Štúdie k činnosti hodnoverných miest na Slovensku*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2016. ISBN 9788022340458.

smerovali už takmer výlučne k zabezpečovaniu osobného prospechu cirkevných či svetských predstaviteľov.

Od prvej polovice 14. storočia je tak už možné sledovať aj v uhorskom prostredí množiace sa prípady potrestaných falzátorov. Vývoj trestno-právnych postihov pritom aj v Uhorsku postupne smeroval k róznejším zásahom voči výrobcom fálz. Roku 1340 krajinský sudca Pavol odsúdil za spísanie falza k strate majetku a života Ondreja Apróda. O tri roky bol za falšovanie vyšetrovaný (za jeho predchádzajúce zásluhy však prepustený) prepošt z Lelesu Baláž. Roku 1357 sa na „listine smrti“ palatína Mikuláša Konta ocitol medzi inými ťažkými delikventmi falšovateľ pečatí a listín kňaz Matej a sériovou výrobou fálz bol na sklonku 14. storočia na území štyroch žúp známy pisár Ján, ktorý bol upálený na hranici.⁵⁹ Na prahu 15. storočia bolo už falšovanie pečatí iste známym neduhom. Donácie pre tajného kancelára Imricha z Perína, ktorý disponoval pečatidlom, tak museli kvôli predídenu akýchkoľvek pochybností a sporov potvrdzovať ďalší krajinskí hodnostári.⁶⁰ Na samom sklonku stredoveku sa snažili systematickejšie vysporiadať s nebývalým rozšírením fálz (rozšírených údajne od čias bezvládia po smrti kráľa Albrechta) najmä Verbóciho zákony. Slávne *Opus Tripartitum* tak na výstrahu obsahuje výpočet desiatok falošných listín, ku ktorých spísaniu sa pred vykonaním rozsudku priznal nenávidený, k zatrateniu duše a na smrť odsúdený pisár Gabriel Zomlini. Falzá mali byť následne znehodnotené a vyhlásené za bezcenné, kým priznanie falzátoru oslobodzovalo od podozrení väčšinu tých, v prospech ktorých boli spísané.⁶¹

Stredoveké pramene pritom do istej miery naznačujú (v európskom kontexte) odlišný prístup či tresty ukladané za falšovanie listína za falšovanie mincí. Prílišné zovšeobecňovanie by tu zrejme nezohľadňovalo osobitosť každého prípadu. Napriek tomu možno konštatovať, že uhorské trestné právo v tomto smere viac-menej kopírovalo vývojové tendencie Západu, a že nad falšovateľmi (minci bez milosti) visela neustála hrozba hrdelného trestu.⁶² Falzá, ktoré naplňali túžby

59 NAGY, Imre (ed.). *Anjoukori okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis (1340–1346)* (ďalej AO) IV. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1884, č. 10, s. 10; CDH IX/1, ref. 53, s. 564; NAGY, Imre – VÉGHÉLY, Deszö – NAGY, Gyula (eds.). *Zala vármegye története. Oklevéltár I. (1024–1363)*. Budapest: Zala vármegye Községe, 1886, č. 366, s. 575; ÉRDY, János. Liptói regestrum 1391-ből. In *Magyar Történelmi Társulat, 1857*, s. 4.

60 MÁLYUSZ, Elemér (ed.). *Zsigmondkori oklevéltár 1400–1410* (ďalej ZsO) II/2. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1958, č. 6209, s. 159–160.

61 KOLOSVÁRI, Sándor – ÖVÁRI, Kelemen (eds.). *Werböczy István hármaskönyve. Magyar törvénytár II/14*. Budapest: Franklin-Társulat, 1897, s. 267–273.

62 Letný pohľad do neskorostredovekých prameňov (za postrehy k falzám z čias vlády Žigmunda Luxemburského som vďačný Daniele Dvořákovéj) v Uhorsku pritom pri falšovateľoch listín predsa len naznačuje predovšetkým stratu majetkov či obavu z tohto druhu trestných

falzátorov po majetkoch, určite predstavovali väčšinu podvrhnutých písomností neskorého stredoveku. V tejto súvislosti by bolo zaujímavé pýtať sa napríklad na mieru a spôsoby odsúdenia cirkevných a na druhej strane svetských predstaviteľov v uhorskom prostredí. Otázky s tým spojené by si však vyžiadali priestor ďalšej štúdie – v rámci predkladaného príspevku sa im už podrobnejšie venovať nebudem.

Na predchádzajúcich riadkoch som sa snažil načrtnúť predovšetkým značnú diverzitu podmienok, motívov či prístupov, s ktorými sa spájala existencia stredovekých fálz. Európsky stredovek (uhorský nevynímajúc) totiž ponúka širokú škálu falošných písomností, za ktorými stála rôznorodá motivácia. Sprevádzajú nás ním kánonické zbierky, ktoré konštituovali samotné piliere stredovekej cirkvi, dekretálie dláždiace cestu myšlienke pápežského primátu, apokryfy upravujúce vzťahy cirkvi a svetskej moci, falošné listiny brániace (nezriedka prirodzene aj účelovo upravujúce) ekonomické či cirkevno-právne výsady cirkevných inštitúcií, ale tiež početné falzá, ktoré mali meniť majetkové, či dokonca stavovské pomery falzátorov, alebo objednávateľov fálz.

Obsahová náplň falošných dokumentov zároveň naznačuje, že aj kroky zbožných elít z prísne religiózneho prostredia mohli v tomto smere ovplyvňovať celkom pragmatické snahy zaistiť sebe a vlastnej inštitúcii primerané hmotné zabezpečenie alebo sociálny status. Dôvody, ktoré viedli predstaviteľov kléru k falšovaniu, možno hľadať tak v ambicióznosti prelátov, ako aj v úsilí nahrádzať stratené alebo zničené texty, odvracať ataky svetskej a cirkevnej moci, či jednoducho len hájiť vlastnú pravdu. Podoba tejto pravdy bola pritom často formovaná a pestovaná celými generáciami príslušníkov daného konventu. V diplomatických prameňoch sa nezriedka odráža rozčarovanie až kritický údiv nad nedbanlivosťou či nedostatočnou predvídavosťou generácií rehoľného či svetského kléru, ktoré nedokázali prostredníctvom písomných záznamov zabezpečiť staršie výsady alebo majetky cirkevného domu.⁶³ Vývoj spisomňovania

---

postihov (výstižne vyjadrenú napríklad v protestoch spišského kanonika Jána a jeho bratov pred akýmkoľvek spájaním ich osôb s falšovaním pečatí – ZsO IV, ref. 60, č. 386, s. 123), zatiaľ čo o falšovateľoch mincí informujú pramene skôr v súvislosti so stručnými zmienkami o udelení trestu smrti (pozri napríklad CDH X/1, ref. 53, s. 644; ZsO V, ref. 60, č. 417, s. 159; IVÁNYI, Béla. *Bártfa szabad királyi város levéltára I. 1319–1526*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1910, č. 2106, s. 317). Už príklady uvedené v predchádzajúcom texte však na druhej strane ukazujú, že k strate života bývali odsudzovaní najmä falzátori, ktorí stáli za hromadnou výrobou fálz. Táto problematika je v každom prípade hodná samostatného spracovania a ďalšieho výskumu.

63 Upozorňuje na to už v súvislosti s českými diplomatickými prameňmi dobre oboznámený ŠRÁMEK, ref. 26, s. 19. Tento motív sa napokon so železnou pravidelnosťou objavuje aj v listinách z rehoľného prostredia, ktoré mali potvrdzovať predchádzajúci stav. Za všetky príklady stačí uviesť zmienku o nečinnosti a nedbalosti minulých generácií, ktoré (optikou vydavateľa *Zoborskej listiny* z roku 1111) nepredvídavo písomne nezachytili dar mýtnych

právných konaní mal pritom práve v uhorskom prostredí dlhú, aj v stredoeurópskom kontexte značne oneskorenú tradíciu.⁶⁴ Za nebývalou záplavou písomných záznamov tak možno od prelomu 12./13. storočia nachádzať opakujúce sa snahy kléru o návrat k raným dejinám vlastných inštitúcií. Je vcelku prirodzené, že v dávnej minulosti falzátori pôvodné písomnosti, ktoré by v plnej miere zabezpečovali neustále sa zvyšujúce hospodárske nároky kláštorov, biskupstiev či kapitul, jednoducho nenachádzali.

Miera morálneho odsúdenia tohto druhu falšovania stredovekou spoločnosťou ostáva naďalej značne neistá. Výpovedná hodnota zachovaných normatívnych, diplomatických či naračných prameňov je totiž k tak mnohoznačným a viacobsažným kategóriám ako stredoveká pravda, lož, morálka či vina predsa len výrazne obmedzená. V tejto súvislosti sa možno napríklad donekonečna pýtať, do akej miery bola teoreticky vyžadovaná kresťanská zbožnosť, pokora či miernosť zlučiteľná s drsnou realitou európskeho stredoveku, a či vôbec mohli cirkevné inštitúcie v podmienkach neustáleho ohrozenia úspešne exploatovať potenciálne zdroje príjmov bez potreby ich právneho zabezpečovania prostredníctvom fálz. Na druhej strane – otázky, ktoré sa netýkajú už len formálnej pravosti písomností, ale aj historického či ideologického pozadia ich vzniku, dávajú takto orientovanému výskumu iný, podstatne širší a nezriedka „osobnejší“ rozmer.

Na záver sa je možné, aj v súvislosti s citovanou myšlienkou Aurelia Augustína, ešte raz v krátkosti vrátiť k samotnej podstate stredovekej písomnej tradície. Jej korene siahajú do hlbokého staroveku – najcitovanejším prameňom a kánonom sa pre stredovekých pisárov napokon stala Biblia. Historici, ktorí pátrajú po pozadí falšovania v stredoveku, pritom právom poukazujú na apokryfný charakter novozákonných spisov – už samotné jadro evanjelií spísali v mene apoštolov anonymní autori niekedy na prelome 1. a 2. storočia, či dokonca neskôr.⁶⁵ Raná cirkev však razila cestu aj inému literárnemu žánru, ktorý sa stal istým druhom kánonu stredovekého písomníctva – hagiografii. Stredoveké legendy boli v podstate písané ako životopisy svätcov. Zaujímali však ich autorov (merítkom súčasného sveta) pravdivé, autentické údaje o pozemskom živote svätých? Pojmy ako skutočnosť či realita skĺzli v legendách niekam do sveta idealizovaných

poplatkov sv. Štefana zoborskému opátstvu. CDS I, ref. 8, č. 68, s. 63-64.

64 Definitívne presadenie sa písomne uplatňovanej právnej tradície na úkor ustupujúceho zvykového práva kladie Šrámek (ref. 267, s. 15-17) až niekam na prah 13. storočia. Uvedený odhad možno vzťahovať aj k Uhorsku, ak si uvedomíme, že do konca 12. storočia bola právnou zárukou písomností kráľovská pečať. S prvými listinami vydávanými cirkevnými inštitúciami (vesprímskou kapitulou a pannonhalmským konventom) sa stretávame až v 80. rokoch 12. storočia. V rehoľnom prostredí takou bola Fulkmarova donácia kláštora benediktínov v Bakonybél z roku 1181 (PRT VIII, ref. 39, č. 6, s. 277).

65 FUHRMANN, ref. 15, s. 58-59.

predstav.⁶⁶ Bolo by pritom zrejme odvážne tvrdiť, že sa spôsob uvažovania týchto cirkevných predstaviteľov celkom zmenil vo chvíli, keď odložili svoje diela o svedectvách svätosti, aby pristúpili k spísaniu svedectiev o dejinách vlastných cirkevných ústavov. Úvahy o stredovekej spoločnosti, ktorá nezriedka povyšovala ideál nad skutočnosť, sú tak z môjho pohľadu aktuálne aj pri nachádzaní motívov tých, ktorí prekračovali morálne hranice (spočiatku skôr len teoreticky) definované už stredovekým právnym systémom.

* Táto práca bola podporená agentúrou VEGA v rámci projektu Historického ústavu SAV: VEGA 2/0129/18 *Panovnícka moc v stredoveku. Vývoj panovníckej moci od veľkomoravských kniežat po uhorských kráľov neskorého stredoveku.*

FÄLSCHUNGEN IM DIENSTE DER WAHRHEIT, ZEUGNISSE AM RANDE DER LÜGE EINIGE FESTSTELLUNGEN ZUM HINTERGRUND DER MITTELALTERLICHEN VERFÄLSCHUNG

MAREK D R U G A

Der Beitrag deutete bedeutende Variabilität der Umstände, Bedingungen, Beweggründe oder Einstellungen an, mit denen die Fälschung von Schriftstücken im kirchlichen Milieu des europäischen Mittelalters im Zusammenhang stand. Diese Vielfältigkeit regt gleichzeitig dazu an, die älteren Ansichten umzuwerten, die die von den kirchlichen Vertretern realisierte Verfälschung als eindeutige Bemühung um die Vorlegung von un- wahren Informationen mit dem Ziel das persönliche Wohl oder die Vermögensvorteile der eigenen kirchlichen Institution zu erzielen, pauschalisiert haben. Die Beispiele der gefälschten Urkunden, die die vorliegende Studie näher ausführt, belegen im Gegenteil in ihren Fälschungen auch die Existenz von älteren, authentischen Informationen aus dem 11. Jahrhundert, also aus der Zeit der Gründung von den ältesten Klöstern im früh- zeitigen Ungarn. Nach den Gründen, die die ältesten Klöster zur Niederschreibung von gefälschten Gründungs- oder Vorrechtsurkunden führten, sollte es vermutlich in wesent- lich breiteren Zusammenhängen gesucht werden. Die zur Entstehung der gefälschten Schriftstücke geführten Umstände werden dabei verschieden. Es werden drin die aktu- ellen Bedürfnisse reflektiert, die älteren oft ursprünglich noch nicht eingeschriebenen

66 K tomu vyčerpávajúco a podnetne už TŘEŠTÍK, Dušan. *Počátky Přemyslovců*. Praha: Nakla- datelství Lidové noviny, 2008, s. 7-14. ISBN 9788071061380; SCHEIBELREITER, Georg. Die Verfälschung der Wirklichkeit. Hagiographie und Historizität. In *Fälschungen in Mitel- lalter V*, ref. 6, s. 283-320.

Ansprüche oder andersmal die Bemühungen zum Schutz der aktuell angefochtenen Rechte oder des Besitztums und die daraus folgenden Bemühungen zur Bewältigung der gerichtlichen Streitigkeiten zu legitimieren. Die Fälscher trugen oft in die gefälschten Urkunden auch nicht authentische Informationen ein und bemühten sich, sie durch ihre angeblich archaisierende Sprache zu beschirmen. Im Laufe des 13. Jahrhunderts treffen wir uns im ungarischen Klostermilieu mit den ersten Nachweisen, die diese Urkunden attackieren und sie als falsche Schriftstücke bezeichnen. Seit dem Wende des 13. und 14. Jahrhunderts tauchen auf und schrittweise vermehren sich auch die Fälle der zum Tode verurteilten Fälscher. Zur Zeit der Transformation von älteren mündlichen Zeugnissen und des Gewohnheitsrechts in die schriftliche Form gehörte die Verfälschung im Klostermilieu wahrscheinlich zur Tätigkeit, die üblich auch unter der anerkannten kirchlichen Elite verbreitet wurde. Die ausgeprägtere Einstellung gegenüber den Fälschern profilierte sich so (nicht nur) im Ungarn vermutlich erst in ziemlich längerem Zeitraum von 13. bis 15. Jahrhundert, während es auf der Ebene der Gesetzgebung zu systematischen Bemühungen um die Aufdeckung von Fälschungen und zur Bemühungen um die nachfolgende Verurteilung der Fälscher in der Umgebung des mittelalterlichen Ungarns erst in den Gesetzen von Verböczy kam.

Mgr. Marek Druga
interný doktorand
Historický ústav SAV
P. O. Box 198, Klemensova 19, 814 99 Bratislava
e-mail: histmadr@savba.sk